

Özet ve eleştiriler ışığında, 1750-1850 yılları arasında Yunanistan'ın dört bölgesindeki kadın ve mülkiyet ilişkilerine odaklanan bu çalışma, toplumsal cinsiyet kalıp ve pratikleri bakımından bir dönemi ve coğrafyayı aydınlatmasının yanı sıra, günümüz toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin temellerini göstermesi bakımından da önem taşımaktadır. Bu bağlamda, Yunanistan'da çalışmanın odaklandığı dönemde tohumları atılan burjuva ailesindeki mülkiyet ilişkilerinin, toplumsal cinsiyet rollerinin ve prangaların incelenmesi için gelecekteki diğer çalışmalara ilham vermektedir.

U. Ceren Ünlü E.

Cem Emrence,

Remapping the Ottoman Middle East: Modernity, Imperial Bureaucracy and the Islamic State

(London, New York: I. B. Tauris, 2011, 208 sayfa) ISBN 978-1-84885-958-6

Amy Singer, Christoph Neumann ve Akşin Somel'in derlediği, 2011 yılında yayınlanan *The Untold Stories of the Middle East* başlıklı kitabın giriş bölümünde “evrensel olarak makbul bir geçmiş inşasının artık nafîle olduğu” söylenip, tarihi anlatıların çoğulluk ve çeşitliliğine vurgu yapılmaktadır. Bu bakımdan onlara göre mesele, “seslerin çoğulluğuna imkan tanıyan akademik ve kültürel ortamların oluşturulması”dır.⁹ Emrence *Remapping the Ottoman Middle East* başlıklı kitabında benzer bir yaklaşım sergileyip çok boyutlu Osmanlı gerçeklerini etrafıca anlayabilmek için farklı anlatı ve yöntemlerin birarada bulunabileceği geniş çerçeveler çizmekten bahsediyor. Osmanlı son dönemi çalışmalarına getirdiği yöntem ve yaklaşım oldukça dikkat çekicidir.

Kitabın birinci bölümü, yazarın daha evvel 2007 ve 2008 yıllarında yayınlayarak tartışmaya açtığı iki makalenin gözden geçirilmiş bir versiyonudur. Burada, Osmanlı Devleti'nin geç dönemi hakkında tarihyazımında yöntemsel olarak üç etkin yaklaşımdan bahsedilir. Bunlar sırasıyla modernleşme, makro-modelli açıklamalar ve müzakere yaklaşımlarıdır. Emrence'ye göre bu yaklaşımların Osmanlı tarihçiliğinde kabaca yirmişer yıllık hakimiyet süreleri olmuştur. 1950-1970 yılları arasında 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki Soğuk Savaş döneminde Batı'nın moderniteyi temsil ettiği algısının oluşumuna paralel olarak modernleşme yaklaşımı,

* Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi.

9 Amy Singer, Christoph Neumann, Akşin Somel (der.) *Untold Stories of the Middle East: Recovering voices from 19th and 20th centuries* (New York: Routledge, 2011) s. 2.

Osmanlı tarihçiliğine ağırlığını koymuştur. Bu yaklaşımın takipçileri, olaylara milli devlet paradigması içinden bakarak Tanzimat'ı bir dönüm noktası kabul eder ve değişimin istikametini batılılaşma olarak gösterirler. Muktedir bir Batı'yı hem taklid hem de ona tepki gösteren ve zamanı yakalama çabasında bir Şark imparatorluğu tasvir ederler. Değişimin faili bürokrasi, yönüyle yukarıdan aşağıyadır. Değişim süreci, bu çabalar ile toplum ve bürokrasinin bazı kesimleri tarafından bunlara gösterilen tepkilerin toplamından oluşur. Modernleşme yaklaşımının ilgi alanına eğitimin sekülerleşmesi, bürokrasinin modernleşmesi ve toplumsal hayatın batılılaşması gibi konular girer. Emrence'ye göre çağdaş Türkiye'nin tarihini kurma gayreti neticesinde geçmişe seçmeci bir üslupla eğilen bu yaklaşım, gerek devlet-toplum münasebetlerini gerek taşranın bünyesinde taşıdığı dinamikleri ve gerekse küresel iktisadın kuvvetli tesirlerini hesaba katmaksızın, modernleşme sürecini batılılaşmayla özdeş kılmış ve bu yüzden "Osmanlı modernleşmesi"nin içeriğini doğru bir şekilde kavrayamamıştır.

Osmanlı tarihçiliğinde makro-modeller 1970-1990 yılları arasında söz sahibidirler ve yabancı mamüllerin ülkeye girişi, yabancı sermaye ve yatırımların Osmanlı şehirlerine nüfuzuyla birlikte Osmanlı'nın dünya ekonomisine bir çevre (*periferi*) olarak nasıl eklemlendiğini tartışırlar. Emrence'ye göre bu yaklaşım, 1980'lerden itibaren işçi ve çiftçilerin öncülüğünde küresel kapitalizme gösterilen yerel tepkilerden ilham alır. Toplumsal tarih araştırmaları, dünya iktisadi sistemi teorisi ve bağımlılık (*dependency*) yaklaşımlarının hakimiyetinde kapitalizmin etkisi bu tür anlatıların failidir. Modernleşme yaklaşımının yoğun teorik muhtevasına nisbetle, makro-modeller daha pratik bir zeminde iktisadi boyutuyla emperyalizmin nüfuzu, siyasi kararlar ve toplumsal gerçeklik arasındaki etkileşimi irdeler. Bu ekolün tarihçileri genelde şehirli, gayr-i Müslim ve piyasalarla iletişim halinde bir yerli burjuva sınıfının oluşumuna odaklanmışlardır. En nihayetinde bu araştırmalar Osmanlı Devleti'nin iktisadi anlamda bir koloni veya periferiye dönüştürüldüğü sonucuna ulaşırlar. Dolayısıyla, siyasi egemenlik bu bakımdan kaybedilmiştir. Emrence'ye göre, içinde pek çok doğru barındırmasına rağmen makro-model yaklaşımının iki temel sorunu vardır: (1) zaman içinde iktisadi yapının nasıl var kalageldiğinin açıklanamaması; (2) tüm siyasi, iktisadi ve toplumsal değişimlerin tek bir amille açıklanmaya çalışması.

Müzakere yada Pazarlık (*Bargaining*) yaklaşımıysa 1990'lardan itibaren Osmanlı tarihçiliğinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu yaklaşım, devletin doğrudan idareyi tesis etmek için yerel güçlerle giriştiği pazarlık sürecine ve onları merkeze bağlama çabasına odaklanır. Bu yaklaşımı temsil eden tarihçiler, sürecin failliğini Osmanlı devleti ile yerel aktörler arasındaki ilişkide ararlar. Devlet, yerel güçleri ya bünyesine katmaya yada ortadan kaldırmaya çalışır ve imparatorluğun gene-

linde geçerli olabilecek ideolojiler üretme ve böylece toplum nazarındaki meşruiyetini kuvvetlendirme çabasıdır. Lakin müzakere tezinin ikna ediciliği yerini son zamanlarda post-kolonyalist ekolün Osmanlı bürokrasisini “toplumsal olarak elitist, siyaseten merkezîyetçi ve kültürel anlamda modernist bir proje” (s. 30) olarak itham ettiği bir yaklaşıma bırakmıştır. Post-kolonyal ekolün temsilcileri, merkezin taşraya medeniyet götürme maksadıyla ‘Türkçü ve merkezîyetçi’ tavrını özellikle vurgularlar. Böylece tarihyazımında devlet bürokrasisinin failliğine yeniden dönülür. Emrence’ye göre yerele fazlasıyla odaklanmak küresel ve emperyal gücün rolünü gözardı edebilirken, post-kolonyal yaklaşım yaşanan gerçeklikten ziyade muhayyel bir ideali gerçek zannetme yanılığına düşmektedir. Emrence bu üçlü tasnifi yaparken, bu kategorilerin dışında kalan “sentetik” çalışmalar olduğunu, tasnifin mutlak sınırlar çizmediğini ve sair nüansları da ifade etmiştir.

Yazar kitabında yukarıda zikredilen üç yaklaşımı kullansa da, esasında onlardan ayrılıp kendi yaklaşımını kurduğunu söyler. Ona göre, *tarihi izlek yöntemi* (method of historical trajectory) Osmanlı tarihinin 19. yüzyıldaki hikayesini anlamak için elverişlidir. Emrence’ye göre, tarihi tecrübe “mekansal olarak muhtelif, zamansal olarak muvakkat ve kendi şartları içinde oluşan düzenliliklerden müteşekkil”dir (s. 3). Yazar, yaklaşımının “yerel dinamikleri dikkate aldığını, bölgesel zamanı emperyal zamana öncelediğini ve Osmanlı Ortadoğusu’nu bir tahavvül içinde değerlendirdiğini” söylemektedir (s. 122). Kainatın içindeki çokluk nasıl kendi içinde bir düzende işliyorsa, tarihi vakıalar da belli mekanlar ve zamanlar içinde kendilerine mahsus şartlarda cereyan ederler. Bu bakımdan *tarihi izlek metodu*, geçmişin bünyesinde taşıdığı çeşitli yönelimleri tek boyuta indirgemeksizin, ideolojilerin ve katı yapısalcı yaklaşımların neden olduğu değişmezlik yanılığına düşmeden, tarihin dinamik yapısını hesaba katarak anlama çabasının bir ürünüdür. Buradan hareketle yazar, üçlü bir ayrıma giderek Osmanlı Devleti’ndeki etkin bölgesel süreçlerin ‘sahilde iktisat, dahilde siyaset, serhadde mücadele ve çekişme’ olduğunu ileri sürmektedir. Liman şehirleri ve Batı Anadolu ile Doğu Akdeniz’in kıyıya yakın hinterlandında kalan bölge *Sahil*’i oluşturur. Burada, yeni oluşan bir orta sınıf öncülüğünde piyasa ilişkileri ve modernleşme söylemi hakimdir. *Dahil* kısmı Anadolu, Suriye ve Filistin’i kapsar. Burada imparatorluk bürokrasisi ve İslâmi devlet söylemi önce çıkar. Şehirli Müslüman bir bloğun öncülüğünde patrimoniyal siyaset hakimdir. Doğu Anadolu, Irak ve Arap Yarımadası ise *Serhad* bölgesini oluşturur. Bu bölgelerde devletin hakimiyeti zayıf ve kırılmıştır. Ayrıca otonomi ve dini uyanış hareketleri etkindir. Öncelikle bu tarihi izlekleri sırasıyla tanıtalım.

Sahil (Coast). 19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti’nin yerel ayanların gücünü kırmasıyla birlikte, genelde sahil bölgeleri ve özelde liman şehirleri dünya

iktisadi ve kapitalizmin nüfuzuna açık hale geldi. Emrence'ye göre sahil kesiminin üç özelliği buna imkan verdi: (1) sahildeki etkin nüfusun çoğunluğunu oluşturan gayri-Müslim tebaanın, merkezi hükümetin kontrolünden uzakta ve devletten ziyade küresel ekonomiye dayanarak zenginleşmesiyle bir elit tabaka olarak ortaya çıkması; (2) mezkur yerel ve muktedir elitlerin tahmin edilebilir bir şekilde moderniteyi taşıyacak faillere dönüşmesi; (3) bu bölgelerde zaman içinde nüfusun artmasıyla birlikte yaşanan huzursuzluklar ve değişimin tesiriyle meydana gelen şiddet olayları, sınıf mücadeleleri, sendikal faaliyetler ve işçi hareketleri gibi “toplu eylemin yeni tarzlarının” ortaya çıkmasıdır. Ayrıca Avrupalı devletlerin konsoloslukları vasıtasıyla sahildeki şehirlere sıklıkla müdahale etmeleri bu bölgede öne çıkan diğer meselelerdendir. Bu süreçte, sahil hem küresel piyasaya bağlanmış hem de iç kesimleri bu genişleyen piyasaya dahil etmek üzere hareketlendirmişti.

Dahil (Interior). Küresel piyasanın etkisinin azaldığı ve devlet hakimiyetinin sahile nisbetle daha kuvvetli olduğu dahil kesimde modernleşmeyi taşıyan güç bürokratlar ve yerel muteberandır. Dahilde yoğun olarak Müslüman tebaa yaşamaktadır. Yazara göre, Tanzimat reformlarının merkezileştirme çabalarına koşut, yerel kuvvetler iktisadi dönüşümden fazlasıyla istifade etmişlerdir. Bürokratik mevkiler, halk tarafından doldurulur. Devletin sağladığı imkanların araladığı refah kapısından girenler ‘Osmanlı’nın daha içeriden bir parçası haline gelmişlerdir. Şehirli Müslümanların devletle irtibatlı olarak güçlenmeleri ve devlet okullarından mezun olan yerel halkın bürokrasi içerisinde yükselmeleri sayesinde dahil kesimde yabancı nüfuzuna karşı dirençli bir blok oluşmuştur. Bölgesel ticarete hakim Müslüman tüccarların bunda büyük etkisi vardır. Dahildeki çekişmelerin temelinde piyasa entegrasyonu ve emperyal merkezileşme yatar. Siyasi güç, iktisadi kaynaklar ve dini otorite devletin kontrolindedir. İmparatorluk merkezli okul ve askeriyeye yerel halka ‘emperyal bir aidiyet’ bahşetmektedir. Yazara göre tarihi sürecin geniş bir çerçevedeki ortaklığına rağmen yekpare bir dahil kesimden söz edemeyiz. Örneğin Anadolu’da devlet, Filistin’de yerel kuvvetler baskın iken Suriye bu ikisi arasında kalır. Emrence’ye göre sahil kesimi, piyasa vasıtasıyla Ortadoğu’nun küresel dünya ile bağlantılı bölgesidir. Dahil ise siyaseten, toplumsal ve maddi olarak Osmanlı dünyasının bir parçasıdır.

Serhad (Frontier). Doğu Anadolu, Irak ve Arap Yarımadası serhad kesimini oluşturur. Devlet, merkezden çevreye doğru güçsüzleşmektedir. Bu izleğin yapısı “siyaseten istikrarsız, iktisadi olarak gelişmemiş ve demografik olarak seyrek” (s. 75). İktisadi bakımdan kaçakçılık, yağmacılık ve haramiliğin etkin olduğu bu izleğe devletin koruyucu eli istese de erişemez. Yerel aktörler devlet yapısına dahil edilmeye çalışılır ancak sonuç her zaman başarılı değildir. Burada mezhebi olarak “heterodoks”, kültürel anlamda merkezden farklı ve siyaseten otonom gurupların

hakimiyeti söz konusudur. Yazar, devletin bu bölgelerde uygulamak istediği kalkındırma, modernleştirme ve medenileştirme misyonuna değinir. Yine dahilde olduğu gibi okullar ve aşiret mektebi vasıtasıyla devlete bağlı bürokrat yetiştirme amaçlanır. Emrence bu konuda Selim Deringil ile aynı fikirdedir. Yani devlet emperyalizm çağında hayatta kalabilmek için savunmacı bir politika izlemiştir. Mobilite çoğu zaman olduğu gibi vardır ve bu okulların mezunları devletin en üst kademelerine kadar yükselebilmektedir. Ne var ki, yoğun reform çabalarına rağmen devletin projelerini mevcut imkanlarla gerçekleştirebilmesi mümkün değildir. II. Abdülhamid'in İslâmcılık siyasetinin ardında biraz da serhadde ulaşma gayesi yatar. Lübnan ve Kuzey Irak'taki kabile konfederasyonları örneklerinde görülebildiği üzere, serhaddeki otonom yapılar dış güçlerle iletişim halinde ve gerektiğinde onların desteğini alabilmektedirler. Öte yandan devlet, pazarlığı iyi kullanıp içerideki isyancıları müttefik haline de getirebilmektedir. Ayrıca, bu isyancıların çoğu Osmanlı çerçevesi dışına çıkma niyetinde de değildir. Osmanlı bağlamı tıpkı İsa Blumi'nin *Reinstating the Ottomans* başlıklı kitabında belirttiği gibi herkesi kuşatan bir muhtevaya sahiptir.

Dönüşümün Rotaları (Routes of Transformation) başlıklı bölümde Emrence, 1908-1922 arasında yaşanan sürecin Osmanlı tarihi için yeni bir devir olduğunu ve önceki dönemde oluşan statükonun sona erdiğini söylemektedir. Mezkur tarihi izlekler, her ne kadar etkileri sonraki dönemlerde görülmeye devam etse de, bu yeni dönemde açıklayıcılıklarını kaybederler. Yeni döneme damgasını vuran gelişme 2. Meşrutiyet'i beraberinde getiren çok dilli, karışık etnik kökenli ve çoğunluğu Müslümanlardan oluşan profesyonel ve elitist bir emperyal sınıfın yükselişidir. Sayıları katlanarak çoğalan ve müstakilleşen bürokratlar, devletin batılı tarzdaki okullarında yetişmiş ve devleti kurtarmayı ülkü edinmişlerdir. Sahildeki dengeleri bilhassa Balkan savaşları bozar. Kozmopolit sınıflar geri plana çekilirken milliyetçi orta-sınıflar ön plana çıkar. Yabancı tüccarların zarar görmesi ve yabancı devletlerin fiili müdahalelerinin artmasıyla, sahilde kurulan yapı da değişime uğrar. Dahildeyse, devrimle işbaşına gelen merkezi elitin politikaları neticesinde merkez-çevre gerilimi ve çekişmeler artmıştır. Serhad kesimde, 1908-1922 yılları arasında özellikle Arap vilayetlerinde yükselen Arap milliyetçiliği ve Osmanlılar arasındaki sonuca ulaşmayan müzakereler geniş bir coğrafyada büyük bir dönüşümün habercisidir.

Sonuç kısmında yazar, kendi geliştirdiği bu yöntemi zenginleştirmek üzere bazı tavsiyelerde bulunur. Ona göre Osmanlı Devleti'ni kendi emsalleriyle karşılaştırabilme imkanına kavuşmak için öncelikle geniş ölçekte 'imparatorluğun anlamı'nı bilmek gerekir. Yazar, meslektaşlarına her tarihi izleği hem kendi içinde hem de izlekler arasında, örneğin Sana'a, İzmir ve Şam gibi, karşılaştırmayı öne-

rir. Benzer şekilde, yakın ve uzak serhad bölgeleri arasındaki fark ve benzerliklerin yada dahil izleğinde bulunan Şam, Humus ve Havran'ın ayrıca karşılaştırılabileceğini söyler. Daha geniş ölçekte, çağdaş imparatorlukların örneğin serhadlerini birbiriyle karşılaştırmak da önerilmektedir. Aslında Emrence'nin bahsettiği *Osmanlı-içi* yaklaşımı böylesine izlekler içinde ve arasında yapılacak karşılaştırmalarla bir anlam kazanabilir. Böyle olduğunda Osmanlının farklı süreçlere tabi muhtelif coğrafyalarına birarada bakmak, devletin geniş yapısını kavrama imkanı tanyabilir.

Emrence'nin tarihi izlek yöntemiyle birbirinden ayırdığı sahil, dahil ve serhad bölgelerinin dışında kalan Afrika ve Balkan coğrafyaları, yazara göre ayrı izleklere tabii tutulmalıdır. Bununla birlikte dahil kesimde kalan örneğin Karadeniz'e kitapta pek yer verilmemiştir. Acaba Karadeniz bölgesi, dahilin özelliklerini tam olarak aksettirdiği için mi yoksa hakkındaki İngilizce literatür kısıtlı olduğu olduğu için mi kitapta yer bulamamıştır, bunu bilemeyiz. Benzer şekilde, 19. yüzyılın son çeyreğinde devletin merkezi otoritesinin kuvvetli olduğu örneğin Bağdat'ın serhadde kaldığını iddia etmek kolay olmayabilir. Bağdat'tan farklı bir coğrafyada bulunan, yazarın da bahsettiği fakat ayrıntısına girmedığı Sivas bu bakımdan ayrı bir örnektir. Yazara göre Sivas gibi şehirler, dahil ve serhadin arasında, tarihi izleklerin kesişim noktasında kalır. Dolayısıyla böyle yerler, Emrence'ye göre kendi içlerinde ayrı değerlendirmelere tabii tutulmalıdır. Gerçi yazar izlekler içinde ve arasında karşılaştırmalar yapmak gerektiğini zikretmişti, ancak bu tür karşılaştırmalarla çizilen çerçevelerin dışına çıkan bölgesel fark ve kesişimlerin sayıları haddi aştığı taktirde Emrence'nin kurmak istediği üst çerçeveyi kimi zaman işlevsiz hale getirebilir.

Bu çalışma esasında, gelinen noktada tarihçilerin büyük ölçüde üzerinde mutabık kalabilecekleri olguların biraraya getirilmesiyle ve literatürde ağırlığı olan çoğu İngilizce ikincil kaynaklara istinaden yazılmış eklektik bir metindir. Bu sebeple Emrence'nin kitabında, tarihyazımındaki muğlak ve tartışmalı hususlar ile ehemmiyetli sayılabilecek nüanslar görülmez. Elbette, kitabın maksadı ve dar hacmi buna makul bir gerekçe teşkil edebilir. Ancak, karmaşık ve çok yönlü süreçlerin sıkça, üçlü sebepler zikredilerek açıklanmaya çalışılması anlama kolaylığı sağlamakla birlikte soru işaretlerine de neden olabilir (Örneğin yukarıda geçen pek çok örnekte olduğu veya "Osmanlı bürokrasisinin *üç* farklı safhada geliştiği"ni söylemek gibi s. 102). Bunun, genelleme ve basitleştirme çabasından neşet eden kaçınılmaz bir handicap olduğu düşünülebilir. Zira her genelleme çabası, bir yuvarlamayı da beraberinde getirir. Ancak bu üslub, karmaşıklığın içinde daha çok nedene değinmek gerektiğini düşünen tarihçilere, birşeylerin eksik kaldığı izlenimini verebilir.

Kitap başlığının, muhtevasını yansıttığını söyleyebiliriz. Ancak bir uyumsuzluk da göze çarpar. Özellikle ‘Osmanlı Ortadoğusu’ kavramının Balkanlar haricinde, Mezopotamya ve Arap Yarımadasıyla birlikte tüm Anadolu’yu kapsıyor olması ilginçtir. 19. yüzyılda *Osmanlı-içinden* baktığımızda Ortadoğu neresidir? Ancak başlıkların genelde ticari maksatla dikkat çekecek şekilde atıldığını da akılda tutmalıyız. Buna ilaveten, kitabın alt başlıklarından biri olan ‘modernite’ kavramı da kitapta derinlemesine tartışılmamaktadır. Yazara göre, doğal koşulları neticesinde belli tarihi izleklere mensub bölgelerde farklı süreçler meydana gelmiş ve bu durum, farklı izleklere farklı modernite tecrübelerinin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Çoklu-moderniteler yaklaşımına uygun bu tez akla yatkındır. Ancak ‘modernite’yi sadece yaşanan süreçlerin farklılığıyla açıkladığımızda onu kendi zamanıyla ‘çağdaş’ diğer başka süreçlerden nasıl ayırabiliriz? 19. yüzyılda yaşanan tüm süreçlerin ‘modernite’ye vardığını kabul etmeden önce, bunu biraz daha tartışmak faydalı olabilirdi.

Tarihi malumat, teorik bir çerçeve içinde sunulmadığı zaman günümüz akademisyenlerine yavan gelir. Ne var ki, her teorik çerçeve tarihi malumatın zorlanmasına yahut aşırı değerlendirmelere maruz kalmasına da neden olabilir. Bu çalışma, mezkur ikilemden bir çıkış yolu olarak hem olgusal zeminini sağlam tutan hem de geçmişin bilgisini geçici ve yeniden şekillenebilir kuramsal çerçeveler içinde ele alan kullanışlı bir yaklaşım getiriyor. Osmanlı tarihini özcülük tehlikesine düşmeksizin lakin kendine mahsus bir *gerçekliği* olduğunu da yadsımadan inceleme imkanı sunan *Osmanlı-içi* yaklaşımı, münbit bir yöntemsel denemedir. Ancak tek başına yeterli değildir. Zira geniş Osmanlı coğrafyasında cereyan eden çok yönlü süreç ve tecrübeler kısmen de olsa nüfuz etmemizi sağlayacak gündelik yaşam, bilhassa kavram ve zihniyet tarihi çalışmaları yapılmaksızın ve bunların açabileceği pencerelerden bakılmaksızın Osmanlı dünyasını kendi-içinden kavramak güçtür. Nihai analizde, Emrence’nin kitabı önemli bir teşebbüste bulunuyor ve Osmanlı tarihini *tarihi izlek yöntemi* ve *Osmanlı-içi* yaklaşımıyla incelemeyi öneriyor. Bu önemsenmesi, irdelenmesi, olumlu ya da olumsuz eleştirilmesi gereken bir yaklaşımdır ve şüphesiz Osmanlı tarihi çalışmalarına yapılmış kıymetli bir yöntemsel katkıdır.

Faruk Yaslıçimen¹⁰

¹⁰ Münih Ludwig Maximilian Üniversitesi.